

Suudi Arabistan'da işçi göçlerinin demografik yapıya etkileri ve iş gücü yapısında radikal değişimler

Impacts of labour migration on the demographic structure and radical changes in the labour force structure in Saudi Arabia

Emre DOĞANDOR¹ , M. Murat YÜCEŞAHİN²

¹Çankırı Karatekin Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı, Türkiye

²Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: E.D. 0000-0002-2536-0569; M.M.Y. 0000-0001-9038-464X

ÖZ

Orta Doğu, günümüzde küreselleşme olarak tanımlanan sürece 1960'lar ve 1970'lerde finansal sermayenin ve üretimin uluslararasılaşmasıyla dâhil olmuştur. Periferiden sağlanan ham maddenin imalat ürünlerine çevrilmesi, İran'ın petrolden elde edilen hasılatı finansal endüstrileşmeye dönüştürmesi, Orta Doğu'da petrol sermayesine sahip olan ülkelerin açıkça güç edimi anlamına gelmiştir. Böylece Orta Doğu ülkeleri, petrol üreticisi olanlar ve olmayanlar olarak uzun süreliğine yeniden şekillenmiştir. Petrole dayalı ekonominin Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki yükselişi, kısa zamanda işgücü göçünü beraberinde getirmiştir. Sermaye zengini olan fakat işgücü açığı bulunan ülkeler, aldığı işgücü göçleriyle kısa sürede bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Örneğin, Suudi Arabistan'da toplam işgücü içerisindeki yabancı işgücü nüfus oranı 1975'te %43 iken, on yılda çarpıcı bir şekilde %65'e yükselmiştir. Bu çalışmanın amacı, bölgede petrol ve petrole dayalı sermaye yoğun üretimin, ekonomik ve demografik yapısını en açık şekilde etkileyen ülkelerden biri olan Suudi Arabistan'daki sosyo-demografik ve ekonomik dönüşümü ile bu dönüşümü etkileyen yeniden yapılanmayı açıklamaktır. Çalışmada, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü'nün demografik verilerine ek olarak Suudi Arabistan'ın nüfus verileriyle ülkenin demografik yapısı ile işgücü nüfusun dönüşümü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası iş göçü, Nüfus yapısı, Orta Doğu, Suudi Arabistan.

ABSTRACT

In the 1960s and 1970s, the Middle East was involved in what is now referred to as globalization with the internationalization of financial capital and production. The conversion of raw materials obtained from the periphery into manufactured products and the transformation of Iran's oil revenue into financial industrialization brought significant gains to countries with oil capital. Thus, Middle Eastern countries have long been categorized into oil and non-oil producers. The rise of the oil-based economy in the Middle Eastern and North African regions has brought intensive labor migration in a short time, and capital rich countries with labor shortages have become centers of attraction. For example, the ratio of foreign workers in Saudi Arabia's total labor force increased from 43% in 1975 to 65% a decade later. This study aims to explain the sociodemographic and labor market transformations and associated restructuring in Saudi Arabia, a country where conditions strongly affect regional population and economic dynamics. In this study, the demographic data of the United Nations Department of Economic and Social Affairs and the Saudi Arabian population data are used to examine the demographic structure and the transformation of the country's labor force population.

Keywords: International labor migration, Population structure, Middle East, Saudi Arabia.

Başvuru/Submitted: 30.03.2019 **Kabul/Accepted:** 08.05.2019

Sorumlu yazar/Corresponding author: Emre DOĞANDOR / emred@karatekin.edu.tr

Atıf/Citation: Dogandor, E., Yucesahin, M. M. (2019). Suudi Arabistan'da işçi göçlerinin demografik yapıya etkileri ve iş gücü yapısında radikal değişimler. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 337-345) içinde. İstanbul, Türkiye: İstanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.034>

1. GİRİŞ

Toplumsal yapısı, tarihsel deneyimleri, kültürel normları ve zaman zaman yükselen siyasi tansiyonuyla anılan ve üç kıtanın -Avrupa, Asya ve Afrika- birbirine en yaklaştığı yerde bulunan Orta Doğu, çalkantılı politik geçmişinin yanı sıra, son yıllarda bölgede yaşanan nüfus hareketleriyle uluslararası kamuoyunda yaygın bir gündem oluşturmaktadır. Avrupa’da başlayan Endüstri Devrimi sonrasında dünyanın sermaye yoğun üretime dayalı ekonomik modele geçişi, petrol ve petrole dayalı ürünlere olan talebin artışıyla bu ürünlerin göz alıcı değer kazanımı Orta Doğu bölgesini siyasal, ekonomik, demografik ve toplumsal bağlamda köklü değişikliklere uğratmıştır.

Yüzyıllar boyunca kuraklık ve aşırı sıcaklığın tayin ettiği bir yaşam şekliyle özelleşen Arap kabilelerinin konar-göçer pratikleri, bölgede petrol rezervlerinin keşfiyle dramatik bir değişime uğramıştır. Dünya petrol rezervinin %49’unu barındıran Orta Doğu (Energy Information Administration, EIA, 2008), petrolün keşfedildiği Yirminci yüzyıl başlarından itibaren bölgede sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamın değişiminde başat bir rol üstlenmiştir. Başka bir ifadeyle petrol, çölde dağınık halde yaşayan ve geçimlerini hayvancılık, balıkçılık, inci toplayıcılığı ve deniz ticaretinden sağlayan (Abdelkarim, 1999) körfez ülkelerindeki Arap toplumlarının sosyal ve kültürel olduğu kadar, ekonomik yapısını da değişikliklere uğratmıştır. Arap Yarımadası ve etrafındaki ülkelerde 1973 Petrol Krizi sonrası petrole dayalı sektör, uluslararası düzeyde değer kazanmış ve kısa bir sürede bölgedeki ülkelerin hâlihazırda dönüşmekte olan ekonomik, demografik, toplumsal ve siyasi yapılarında petrolün değer yükseliminin etkisi daha da belirginleşmeye başlamıştır. Zamanla bu etki, Suudi Arabistan’ın yanı sıra diğer GCC (Gulf Cooperation Council) ülkelerinin ekonomilerini petrole dayalı yoğun sermaye üretimi modeline ve zenginliğe taşırken, ekonomisi yarı petrole dayalı olan ve petrol ekonomisi barındırmayan Orta Doğu ülkeleri arasındaki demografik ve sosyo-ekonomik farklılıkları ciddi şekilde artırmıştır.

Bugün, bölgede petrol ekonomisine sahip ancak beşeri sermayesi dahil, diğer kaynakların zayıf durumda olduğu ülkeler bulunmaktadır. Kuveyt, Libya, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bu ülkeler arasında sayılabilir. Cezayir, Irak, İran, Mısır, Tunus ve Suriye gibi karma petrol ekonomilerine sahip olanlar ile İsrail, Ürdün, Fas, Türkiye ve Yemen gibi petrol ekonomisine sahip olmayan ülkeler de vardır. Anılan son iki kategori içinde yer alan ülkelerin pek çoğu petrolden tarımsala doğru karma ekonomilere sahip ve oldukça fazla nüfusludur. Bölgenin petrol sermayesi bakımından zengin ülkeleri uzunca bir süredir işgücü ithal etmektedir. Diğerlerinde ise genel olarak sermaye zayıftır ve çalışma çağındaki nüfus baskısının bir sonucu olarak bu ülkeler işgücü ihraç etmeye başlamıştır (Moghadam ve Decker, 2013).

Böylece GCC/Körfez ülkelerindeki uluslararası göçün sistemi, petrole dayalı ekonomi tabanlı bir döngüye sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında değer kazanan petrol ve ona bağlı sektörler, işgücü gereksinimini ortaya çıkarmış, bu süreç beraberinde konut üretimi ihtiyacıyla birlikte inşaat sektörünün hızlanmasına neden olmuştur. Bölgeye yönelen uluslararası işçi göçleri-asıl olarak- Körfez ülkelerindeki petrol endüstrisi ile inşaat sektörüyle ilişkilidir. Körfez ülkeleri arasında yüzölçümü ve nüfus büyüklüğüyle göze çarpan, dünya petrol rezervinin beşte birine sahip ve petrolün değer kazanmasıyla bölgenin en önemli siyasi-ekonomik aktörlerinden biri olan Suudi Arabistan, 1970’li yıllardan itibaren uluslararası göçmenler için bir cazibe haline gelmiştir.

Elverişli tarım arazilerinin çok kısıtlı olduğu Arap Yarımadası’nda bulunan Suudi Arabistan’da petrolün çıkarılmaya başlandığı 1938 yılına kadar ekonomi daha çok Hac turizmi, hurma yetiştiriciliği, liman ticareti ve balıkçılık sektörüne dayanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gelişmeye başlayan petrol endüstrisi, ülkedeki Hac turizmi ve hurma ticareti büyük ölçüde geniş plana düşürmüştü ve 2018’de ülke Gayri Safi Yurtiçi Hasılası’nın %42’sini, ihracat gelirlerinin ise %90’ını oluşturmuştur (Forbes, 2018). Petrol Suudi Arabistan’da göçebe halkları yerleşik hayata geçirmiş; ekonomik anlamda zenginleştirmiş ve beşeri sermayeleri düşük olsa da pek çoğunu iş sahibi yapmış; böylece ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında kısa sürede radikal değişiklikler meydana gelmiştir.

Oldukça kurak bir iklime sahip Arap Yarımadasında yerleşmelerin ortaya çıkışının temel kistası suya yakınlıktır. Çöl sahalarındaki birbirinden izole vahalarda, sosyal sınıf farklılığının henüz keskinleşmediği dönemlerde kabilecilik toplumsal ve gündelik yaşamda önemli bir belirleyici olmuştur. İslam öncesi Arap Yarımadasında yerleşik yaşama dayalı medeniyet o dönemki komşu bölgelerde -Doğu Roma ve Sasani İmparatorlukları- olduğu kadar gelişmemiş, farklı kültürel değer ve normlarına sahip Arap kabileleri 7. Yüzyılda İslam çatısı altında toplanmaya başlayarak din eksenli bir yaşantı benimsemiştir. Suudi Arabistan’da İslam devletinin kuruluşuyla toplumsal yaşama etkin bir hiyerarşi yerleşmiş, günümüze kadarki süreçte Hilafet makamının aileler arasında el değiştirmesi ve mezhepçiliğin süregelmesiyle toplumdaki kabileci anlayış neredeyse değişmeden kalmıştır.

Ülkede petrolün çıkarılmaya başlandığı 1938 yılından 1970'lere dek petrol endüstrisinin ekonomideki payı, IMF (*International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu*) yardımları ile ARAMCO'nun (Suudi Arabistan Petrol Şirketi / Aramkoes-Saudiyye / Saudi Arabian Oil Company) kurulmasıyla büyümüştür. 1973 Petrol krizinin ardından Suudi Arabistan'da yıllık 4,3 milyar Dolar olan petrol gelirleri, 1977 yılına gelindiğinde 10 kat büyüyerek 43,3 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Katlanarak büyüyen petrol sektörü tüccar ve işçi sınıfının etkinliğini daha belirgin hale getirmiştir. 1970'lerin başında ülke nüfusunun kabaca dörtte biri göçebe bedevilerden oluşurken, günümüzde kentleşme oranı %80'in üzerindedir (Menoret, 2017). Suudi Arabistan ve diğer petrole dayalı ekonomiyi güden Körfez ülkelerinde ekonomik kalkınma ve kentleşme yerel halkın kentleşmesinden bağımsızca ilerlemiş yerel halkların hizmet sektöründeki ağırlıklı işgücü yapısıyla özelleşmiştir. Körfez ülkelerine gelen işçi göçmenler ise petrol endüstrisi ile inşaat sektöründe kendilerine yer bulabilmiş ve Suudi Arabistan'da yabancı işçi göçmenler "Kafala" (işverenin yabancı göçmen işçiler üzerindeki kefaleti ve kontrolü) sistemine dahil edilmiştir. Temeli patriyarkal düzene dayanan (Moghadam, 1992; Moghadam ve Decker, 2013) bu sosyo-ekonomik sistemde, büyüyen kentlerle hizmet temelli işgücü piyasasının artan eşitlikçi taleplerinin karşılanması gittikçe zorlaşmıştır. Genel olarak işsizliğin, özellikle Suudi ve Suudi olmayan nüfus arasındaki gelir eşitsizliğinin artması; toplumsal yaşamda konut ve altyapı yetersizliklerinin yanı sıra sınıfsal farklılıkların da artmakta oluşu Suudi Arabistan'ın günümüzdeki temel sorunları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bölgede petrol ve petrole dayalı sermaye yoğun üretimin, ekonomik ve demografik yapısını en açık şekilde etkileyen ülkelerden biri olan Suudi Arabistan'daki ekonomik, demografik ve işgücü nüfusundan meydana gelen dönüşümü açıklamaktır. Çalışma, Suudi Arabistan'a yönelen ulusötesi işçi göçlerinin toplumsal yapıda yarattığı etkiyi analiz etmektedir.

2. VERİ ve YÖNTEM

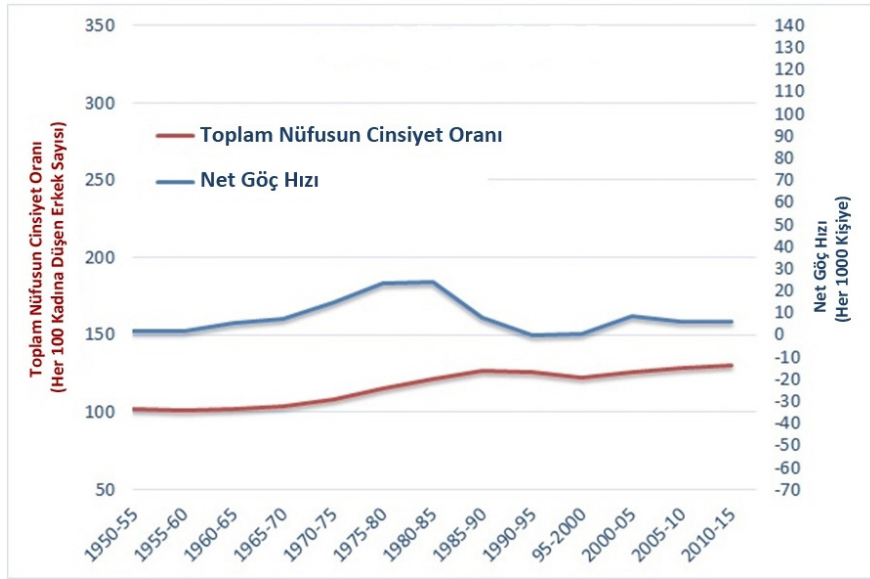
Bu araştırmada Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü'nün (United Nations, Population Division of the Department of Economic and Social Affairs) demografik (nüfusun yaş ve cinsiyet gruplarına dağılımı, toplam nüfus cinsiyet oranı, net göç hızı) verileriyle (World Population Prospects, The 2015 Revision Database, BM, 2015) Suudi Arabistan'ın 1960 ve 1980 yıllarındaki nüfusun yaş ve cinsiyet gruplarına dağılımı incelenmiş ve bu verilerle nüfus piramitleri hazırlanmıştır. Suudi Arabistan İstatistik Ofisi'nin (General Authority for Statistics, GAS), 2017 yılı, üçüncü çeyrek verileriyle (Suudi ve Suudi olmayan nüfusların sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren veri setleri) öncelikle ülkenin 2017 yılındaki nüfus ve cinsiyet yapısı belirlenmiş ve nüfus piramidi hazırlanmıştır. Ardından GAS'ın (2017) sunduğu işgücü istatistiklerinden yararlanarak Suudi ve Suudi olmayan işgücü nüfuslarının dağılımları analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada, Suudi Arabistan Çalışma ve Kalkınma Bakanlığı'nın (Ministry of Labor and Social Development, MLSA) 2016 yılı İşgücü Piyasa Raporu ve yer yer Dünya Bankası (DB, 2017) verileri de kullanılmıştır.

3. SUUDİ ARABİSTAN'DA İŞÇİ GÖÇLERİNİN DEMOGRAFİK YAPIYA ETKİLERİ ve İŞGÜCÜ YAPISININ DÖNÜŞÜMÜ

Yirminci yüzyıla kadar inci toplayıcılığı, ticaret, balıkçılık ve hayvancılıkla geçimini sürdüren Arap toplumları arasında işsizlik uzunca bir süre büyük sorun olmuş, Yarımada'nın ülkeleri nüfuslarını çoğunlukla dış ülkelere işgücü olarak göndermiştir. Arap hükümetleri tarafından dışarıya işçi göçü ülkedeki işgücü nüfus fazlalığını ve işsizliği azaltmak ve ekonomi üzerindeki yükü hafifletmek için teşvik edici bir politika olarak benimsenmiştir (Kapiszewski, 2001). Uzun yıllar boyunca misafir işçilerin ülkelerine getirdikleri dövizler bu devletler için önemli gelir kalemi olmuş, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine sermaye akışını sağlamıştır. Petrolün bölgede bulunmasıyla Körfez ülkelerinin toplumları halen sürmekte olan köklü bir sosyo-ekonomik ve kültürel değişime girmişlerdir. Maliyetinin ucuz olması ve yüksek oranda kâr getirmesinin yanı sıra pek çok sektörde ham madde olarak aranan ve kullanılan petrol ve petrole dayalı ürünler, ekonomileri petrole dayalı ülkeleri kısa sürede refah seviyesi yüksek, işçi göçleri için de hedef bölge haline getirmiştir.

Petrolün ilk kez 1938 yılında çıkarılmaya başlandığı Suudi Arabistan, tıpkı diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi 1973'de başlayan Petrol Krizi'ne kadar, nispeten bu yeni iş kolundaki açığı kendi iç piyasasından veya bölgenin diğer ülkelerinden karşılamıştır. İkinci dünya Savaşı sonuna dek ülkede halen baskın olan Suudi işçilerin örgütlenmesi, grevleri ve zaman zaman iş aksatmaları nedeniyle sektördeki işgücü açığı civar ülkelerdeki işgücü nüfusundan karşılanmaya başlamıştır. Kısa bir sürede OPEC (The Organization of the Petroleum Exporting Countries)'e katılımıyla ekonomisini küresel pazara açma fırsatı bulan Suudi Arabistan, %80'ini diğer Orta Doğu ülkelerinden karşıladığı işgücünde bahsi geçen sebeplerden ötürü dönüşüme gitmiş, artan işgücü gereksinimini dini ve kültürel yakınlık gerekçesiyle Uzak Doğulu Müslümanlardan karşılar olmuştur (Cammatt vd., 2015). Yaşanan siyasi olaylar neticesinde GCC ülkelerinde çalışan yabancı işçiler arasında Orta Doğulu nüfusun 1975'de %72 iken bu oran 1985'de %56'ya ve 1996'da %31'e gerilemiştir (Kapiszewski, 2004).

Suudi Arabistan'ın 1950 yılında 3,2 milyon olan ülke nüfusu Ortadoğu'nun ekonomisinin küreselleşmesi, petrol bolluğu, siyasi ve kültürel sebeplerden 1975 yılında 7,2 milyona ulaşmıştır (BM, 2015). Ekonomide daha liberal ve ithal ikameci politikaların izlenmesi, Arabistan yarımadasının OPEC'te önemli bir yer edinmesi ve petrol gelirleriyle artan refah gerek nüfusun gerekse ülkeye gelen göçmenlerin artmasında önemli bir yer tutmaktadır. Göçlerin nispeten daha az olduğu 1950 yılında nüfusun cinsiyet oranı 103 olarak hesaplanmıştır. Bu oran 1973 yılına dek büyük ölçüde korunmuştur. Petrol krizinin ardından daha da artan petrol üretimiyle işgücü açığının karşılanması için daha fazla -çoğunlukla erkek- misafir işçi alınması neticesinde cinsiyet oranı 1980 yılında 121'e çıkmış, günümüzde ise 135 seviyesine ulaşmıştır (BM, 2015; Dünya Bankası, DB, 2017; Şekil 1). Suudi Arabistan'a yönelen uluslararası işçi göçleri 1973 Petrol Krizinden sonra hızlanmış, petrol ve petrole dayalı ürün üretimi sektörünün cinsiyetçi olmasıyla ülkenin toplam nüfus cinsiyet oranı radikal bir düzeye ulaşmıştır. Bu değişim diğer Körfez ülkelerinde de meydana gelmiş hatta toplam nüfus cinsiyet oranı 2005-2010 döneminde Birleşik Arap Emirliklerinde 300'ü aşmış, Katar'da ise 350'ye çok yaklaşmıştır (Yüceşahin, 2018: 33).

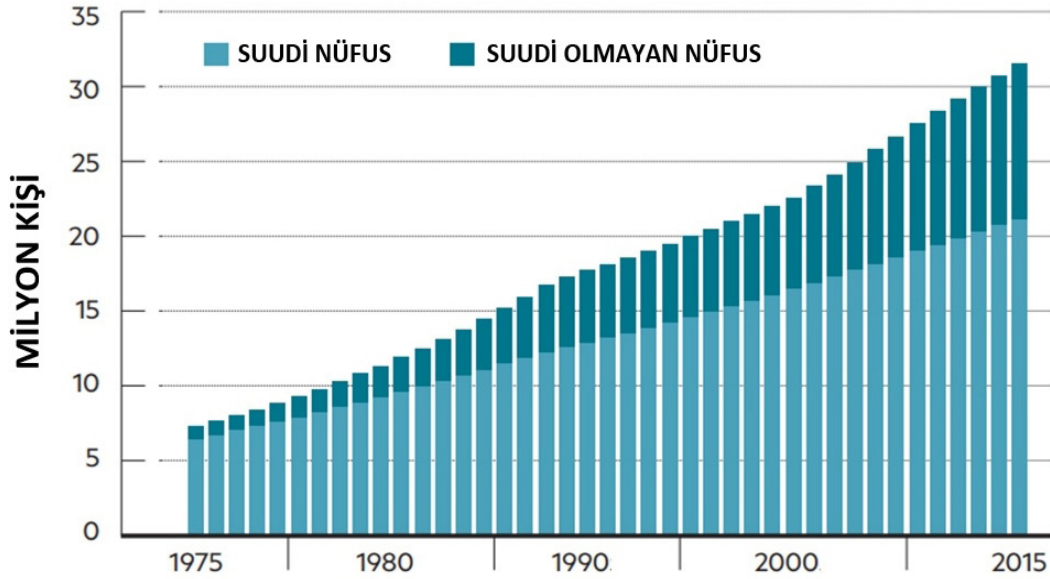

Şekil 1: Suudi Arabistan'da toplam nüfus cinsiyet oranı ve net göç hızı, 1950-2015.

Veri kaynağı: BM (2015); DB (2017).

İlk resmi nüfus sayımının 1974 yılında yapıldığı Suudi Arabistan'da tıpkı diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi önemli bir nüfus artışı meydana gelmiş ve bu oran Suudi nüfus için ortalama %3 civarında gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bir anlamda petrol ekonomisindeki istihdam açığının azalmasına fayda sağlayacak şekilde kırsal alanlardan kentlere büyük bir iç göç yaşanmıştır. Ülkede 1950'lerde yaklaşık %80 olan kırsal nüfus oranı günümüzde %20'nin altına düşmüş, bir zamanlar ülke nüfusunun dörtte birinden daha fazla olan konargöçer nüfus oranı ise %5'in altına inmiştir. Bu hareketlilik 1990 yılına kadar ülkenin nüfus yapısında önemli değişimlere neden olmuş, yabancı işgücünün nüfusa katılımıyla nüfus artışı daha da hızlanmıştır. Böylece ülkenin nüfus büyüme oranı 1950-60 döneminde %29,5; 1970-80 döneminde ise %69,8 olarak gerçekleşmiştir. İşçi alımlarının 90'lı yılların ortalarından sonra yavaşlamasına istinaden bu oran azalmaya başlamış ve 2010-15 döneminde %14,9'a gerilemiştir (BM, 2015; DB, 2017).

2017 yılı resmi nüfus verilerine göre Suudi Arabistan'da 32,6 milyon kişi yaşamaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Sünnilerin yanında ufak Şii cemaatleri de ülkede barınmaktadır. Her üç kişiden birinin göçmen olduğu ülkede (12,2 milyon) yasalar gereği Müslüman olmayanlar Suudi Arabistan vatandaşlığına alınmamaktadır (CIA, 2013). Diğer pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Suudi Arabistan'da, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ekonomik kalkınma hareketleri sonucu artan refah sonucu toplam doğurganlık hızı ve bebek ölüm hızı gibi demografik göstergelerde belirgin azalmalar yaşanmış ve demografik dönüşüm gerçekleşmiştir. Ancak ülkedeki göçmen nüfus özellikle 1975'den beri istikrarlı bir biçimde artmıştır (Şekil 2). 2000 yılından bu yana ülkedeki göçmen işçilerin arasındaki nüfus artışının yerel halkın iki katı olduğu, bu işçilerin ülkedeki işçi açığını kapattığı ve Suudi Arabistan ekonomisinin en büyük yirminci küresel ekonomi olmasında göçmen işçilerin kilit rol oynadığı ülkenin 2016 yılı piyasa raporunda (MLSD, 2016) açıklıkla yer almıştır.

Şekil 2: Suudi Arabistan’da Suudi (Yerli) ve Suudi Olmayan (Yabancı) Nüfusların Büyüme Eğilimi, 1975-2015.

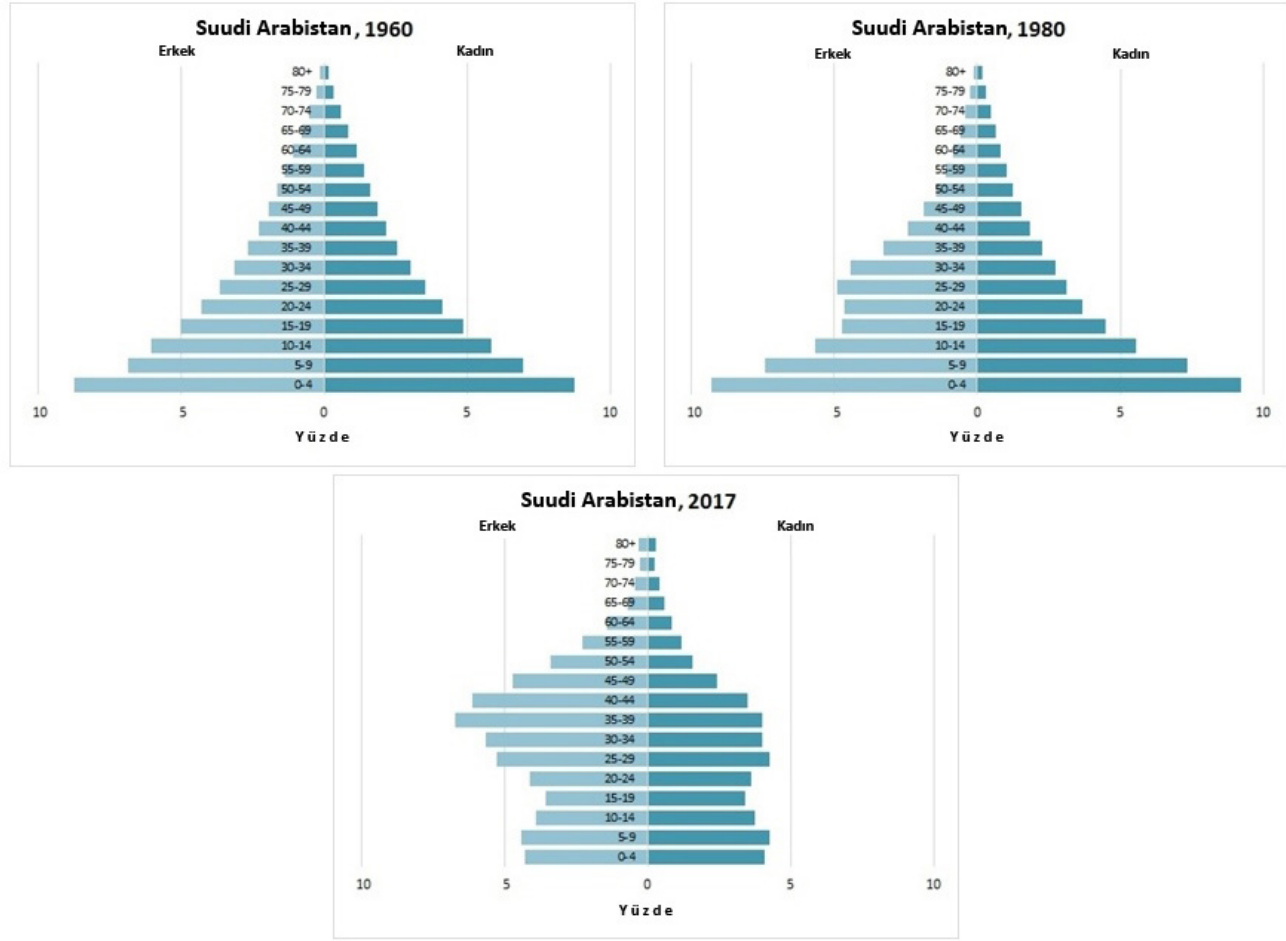
Kaynak: MLS (2016).

Suudi Arabistan Birleşmiş Milletler’in Kalkınma Raporlarında (Human Development Reports) izlenebileceği gibi ekonomik bağlamda çok yüksek insani gelişme endeksine sahip bir ülkedir. Yirminci yüzyıl başlarında petrol endüstrisinin gelişmesiyle ülkeye gelen, tüm sosyal ve siyasi haktan mahrum yabancı işgücü kayıt dışı ekonomide yer edinmiş, kendi ülkelerine ilettikleri dövizlerle hem hedef hem de kaynak ülke için kazan-kazan durumunda aracı rol üstlenmişlerdir. Geçmiş yıllarda piyasa koşullarından bağımsız olarak artan kayıt dışı işçi göçmen varlığı Suudi Arabistan’ın kendine özgü nüfus yapısını ciddi şekilde değiştirmiştir (De Bel-Air, 2014). 1960 yılında kurucu üyesi olduğu OPEC’in Arap-İsrail savaşlarıyla petrol piyasası üzerinde söz sahibi bir kuruluş haline gelmesi ve bunun ekonomik bir silaha dönüşmesi, başta Suudi Arabistan ve diğer petrol çıkaran ülkelere ciddi sermaye akışına neden olmuştur.

Diğer Körfez ülkelerinde de gözlemlendiği üzere, 1970’lerin başından 90’lı yılların ortalarına kadar özellikle Ürdün, Irak, Yemen, Filistin ve Mısır’dan ülkeye yönelen yoğun işgücü göçleriyle kalkınan Suudi Arabistan, 1991’de Körfez Savaşı sonrasında bu ülkelerden işçi göçmen alımını durdurmuştur. Körfez ülkeleri, Irak yönetiminin 1991’de Kuveyt’i işgal etmesine bir tepki olarak ülkelerindeki tüm Iraklı, Ürdünlü, Yemenli, Filistinli ve Mısırlı işçi göçmenleri sözleşmelerini fes ederek, ülkelere zorla geri göndermiştir. Böylece Körfez Savaşından sonra Suudi Arabistan, göçmen işçi alımındaki kaynak bölgeyi ağırlıklı olarak Güneydoğu Asya ülkelerine kaydırmıştır. Günümüzde, Körfez ülkelerinde göçmen işçilerin çoğunluğunu Filipinliler, Sri Lankalılar, Hintliler ve Endonezyalılar oluşturmaktadır (Moghadam ve Decker, 2013).

Şekil 3, Suudi Arabistan’ın 1960, 1980 ve 2017 yıllarındaki nüfus piramitlerini sunmaktadır. Nüfus piramitleri bir toplumun demografik yapısına ilişkin önemli bilgiler sunarlar. Nüfusun yaş ve cinsiyet gruplarına dağılımının ötesinde doğurganlığın, ölümlülüğün ve göçlerin nüfusu nasıl etkilemiş olduğunu kuşaklar (yaş grupları) üzerinden anlatırlar. Bu bağlamda Suudi Arabistan nüfusunun yaşadığı demografik dönüşüm 1960 ve 2017 piramitleri karşılaştırıldığında açık bir şekilde anlaşılmaktadır: 2017’de piramidin tabanı daralmış, ileri yaş gruplarının nüfus içindeki oranı artmış; piramit daralmıştır. Bu, ülke nüfusunda doğum hızının yavaşladığını ve bir yandan da nüfusun yaşlandığını göstermektedir.

1960 yılında erkek ve kadın nüfusun yaş gruplarına dağılımı her yaş grubunda neredeyse eşit ve piramit simetrik. Erkek işçi göçmenlerin ülke nüfusunda yer edinmesine istinaden 1980’de piramidin simetrik özelliği değişmiş ve çalışma çağı kuşakta erkek nüfus lehine piramit asimetrik hale gelmiştir. İlerleyen yıllarda işçi göçmenlerin sayısının daha da artmasıyla 2017’de piramit çalışma çağı kuşakta genç erkek nüfus lehine çok daha fazla asimetrik hale gelmiştir. Öte yandan Suudi Arabistan nüfusunun yaşadığı demografik dönüşümün etkisiyle çocuk nüfus oranı geçmiş yıllara göre azalarak taban daralmış; ileri yaşlardaki nüfus oranının artmasıyla da piramidin orta ve üst kısmı genişlemiştir.

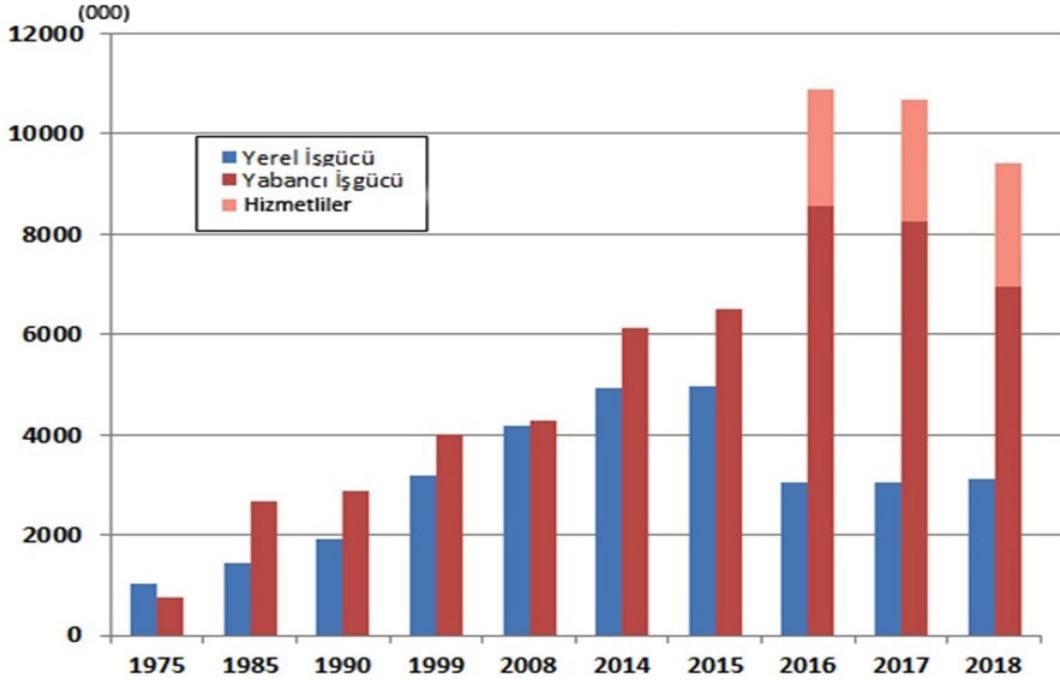

Şekil 3: Suudi Arabistan nüfusunun 1960, 1980 ve 2017’de yaş ve cinsiyet gruplarına dağılımı.

Veri kaynağı: BM (2015) ve GAS (2017).

2017 yılında Suudi Arabistan’ın yerel halkı arasında cinsiyet oranı 104 iken, Suudi olmayan göçmenlerde 217’dir (GAS, 2017). Bu bilgi -beğendiği gibi- Suudi nüfusta her iki cinsiyetin neredeyse eşit dağılıma sahip olduğunu fakat göçmen nüfusta erkeklerin çok fazla olduğunu göstermektedir. Günümüzde Suudi Arabistan nüfusunun 1/3’ünü, işgücü nüfusunun ise %78’ini yabancı işçi göçmenler oluşturmaktadır. 1975 yılında ülkedeki yabancı işgücünün toplam işgücüne oranı %42,9 iken on yıl sonra %64,9’a, 2017 yılı itibariyle %78’e yükselmiştir (Winckler, 2010’dan Aktaran: Baldwin-Edwards, 2011; GAS, 2017).

1970-1985 yılları arasında petrol üreten Körfez ülkelerinde hızlı ekonomik kalkınma ve sınırlı bir yerli emek arzının bileşimi, bu ülkelerin endüstriyel ekonomisinde göçmen işgücüne büyük ölçüde bağımlı kalmasına neden oldu. Ani bir şekilde zenginleşen Körfez ülkelerinde ve Suudi Arabistan’da yerli nüfus vasıfsız veya düşük vasıflı işlerden uzak durmayı tercih etti. Nitekim Suudilerin düşük vasıflı işlerde veya hizmetli sektöründe çalışmak istemeyişi neticesinde ortaya çıkan boşluk yabancı göçmenlerle dolduruldu (Şekil 4). Suudi hükümetlerin iş övücü politikaları, teşvikleri ve çağrıları sonuçsuz kaldı; zengin yerel halk bir anlamda göçmen işlerinden uzak kalmayı tercih etti. 1991’deki Körfez Savaşı sonrasında ise Suudi Arabistan siyasi nedenlerle Orta Doğulu göçmenler yerine Asyalı göçmenleri tercih etmeye başladı. Körfez ülkelerinde Orta Doğu’da meydana gelen hak arayışı hareketlerine, monarşi karşıtı hareketlere tepki olarak radikal İslamcı faaliyetler başladı.

Şekil 4: Suudi Arabistan’da işgücü nüfusunun dönüşümü (1975-2018)

Kaynak: MLSL (2016); GAS (2017)

Suudi Arabistan’da Orta Doğulu işçi göçmenler ülkeden sınır dışı edildikten sonra “Asyalılaştırma” adı verilen programla, göçmen işçi kabulü tercihi Asya ülkelerine kaydı. Suudi Arabistan’da 2008 yılında yaşanan ekonomik krize ilaveten, 2015’de Yemen’e yapılan askeri müdahale, taht değişikliği ve petrol fiyatlarının düşmesiyle ekonominin %10 küçülmesi, hükümeti daha düşük maliyetli Asyalı yabancı işgücüne daha fazla bağımlı hale getirdi. Ancak son zamanlarda ülkede yerli ve yabancı işgücü nüfusun istihdama katılımı arasındaki oransal farkın aşırı büyüdüğünün anlaşılması üzerine “Vizyon 2030” hedefleri (Bah, 2017) arasında ekonomide millileşme hareketi olarak adlandırılan “Nitaqat” ve mevcut işçilerin verimini artırmayı amaçlayan “Kral Selman Kalkınma Programı” benimsenmiştir. Ekonomisini büyük ölçüde yabancı işgücüne teslim eden Suudi Arabistan’da kırılğan bir ekonomik hava ortaya çıkmış, bu durum özellikle petrol temelli özel sektörde kendini göstermiştir. Özel sektörde yabancı işgücünün baskınlığını azaltmak, yerli ve yabancı işçilerin sayılarında dengeyi sağlamak için geliştirilen “Vizyon 2030” un, dolaylı olarak işgücünü Suudileştirme programı olduğu anlaşılmaktadır. Bu programla gençler arasındaki yüksek olan işsizliğin azaltılması da hedeflenmektedir.

Böylece Suudi Arabistan’ın yakın bir geçmişten beri ekonomi çarklarını büyük ölçüde yabancı işgücüyle döndürmesi, son hükümetlerin dikkatini çekmeye ve onları rahatsız etmeye başlamıştır. Yerli ve yabancı nüfusu arasındaki istihdam payı farklılığını azaltmak için “Vizyon 2030” programında özel sektörde yerli ve yabancılara eşit koşulların sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma ve Kalkınma Bakanlığı’nın 2017 yılı üçüncü çeyrek verilerince ülkede çalışan 13 milyon 758 bin 64 işçinin %78’i yabancısıdır. Suudi ve Suudi olmayan çalışanların ana sektörlere oransal dağılımı ise şu şekildedir: Kamu Sektörü: %94,86 Suudi, %5,14 Suudi olmayan göçmenler; Özel Sektör: %18,79 Suudi, %81,29 Suudi olmayan göçmenler. Ev hizmetçisi, şoför, aşçı, bahçıvan gibi alt dallara ayrılan Hizmetli Sektöründe ise %100 oranında Suudi olmayan göçmenler çalışmaktadır (MLSD, 2016). Yerli nüfusun baskın olduğu tek alan olan kamu sektöründe ise haftalık iş saatinin diğer sektörlere göre çok daha az ve kazancının yüksek olması Suudi Arabistan piyasasında yerli ve göçmen nüfus eşitsizliği nezdinde dikkat çeken bir diğer husustur. Suudi Arabistan’da 118 vilayetin 62’sinde yabancıların sayısı yerli nüfustan fazlayken daha kalabalıkken, Riyad, Cidde, Damman ve Mekke’de bu oran %40’lar civarındadır. Yabancı nüfusun yüksek olduğu kentlerde ekonomik, dinsel, ırksal ve sosyal gettolaşma söz konusudur. BM verileri ülkenin nüfus yapısının uzun yıllar süreceklü bir değişimden geçtiğini kanıtlamaktadır. Düşük vasıflı işlerde %85 oranında yabancı işçilerin çalışması, sosyal gruplar arasında, yerli ve yabancı nüfus arasında gelir eşitsizliğine neden olmuştur.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Statik algılar ve kalıp yargılar Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesini Arap, Müslüman ve muhafazakâr biçiminde sunmaya girişse de bu bölgenin ülkeleri tarihsel geçmiş, toplumsal ve ekonomik yapı ve devlet sistemleri bakımından birbirleriyle aynı değildir. Bölgede petrol ekonomisine sahip ancak beşeri sermayesi dahil diğer kaynakların zayıf durumda olduğu ülkeler bulunmaktadır. Kuveyt, Libya, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bu ülkeler arasında sayılabilir. Cezayir, Irak, İran, Mısır, Tunus ve Suriye gibi karma petrol ekonomilerine sahip olanlar var. Öte yandan İsrail, Ürdün, Fas, Türkiye ve Yemen gibi petrol ekonomisine sahip olmayan ülkeler de var. Bu anılan son iki kategori içinde yer alan ülkelerin pek çoğu petrolden tarımsala doğru karma ekonomilere sahip ve oldukça fazla nüfusludur.

Bölgenin bazı ülkeleri petrol sermayesi bakımından zengin ve işgücü ithal etmektedir. Diğerlerinde ise genel olarak sermaye zayıf ve çalışma çağındaki nüfus baskısının bir sonucu ve orta gelirli ülkeler olarak işgücü ihraç etmeye bakıyorlar. Bölgenin ülkeleri ne dünyada eşitsizliğin en fazla olduğu yerler, ne de yoksulluğun en fazla olduğu bölgeler arasında ama toplumsal bölünmüşlük, kutuplaşma ve tabakalaşma oldukça ayırt edici. Bölge ülkelerinin ön plana çıkan dezavantajı sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve uyruk alanlarında karşılaşılan eşitsizliklerken, dinsel-mezhepsel tabiiyet toplumların önemli bir sosyal belirleyicisidir (Moghadam ve Decker, 2013).

1955 ve 1975 arasında İran, Mısır, Türkiye ve Cezayir gibi büyük ülkeler artan makineleşmeyle yerel endüstrilerini tüketim endüstrilerine kaydırınca ithal ikameci üretim sistemi benimsemiş oldular. Bu strateji, geniş ölçekli kamu sektörü ve merkezi planlamaya dönük ekonomik sistemle ilişkiliydi. Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan OPEC’de aktif rol almaya başladılar. 1970’lerin başlarında petroldeki fiyat artışı OPEC ülkelerinde kalkınma projelerinin ve dikkate değer bölgelerarası yatırım ve kalkınma yardımlarının çoğalmasına neden oldu. Orta Doğu’nun bütününde sermayenin akımı istihdamda artışı getirdi ve endüstri ile hizmet sektörlerine olan işgücüne katılım oranını açık bir biçimde yükseltti.

Petrole dayalı ekonominin Orta Doğu’daki yükselimi bölge içinde göz alıcı bir işgücü göçünü beraberinde getirdi. Ancak nüfusun bu tür bir hareketliliği daha çok Mısır, Ürdün, Filistin, Tunus, Yemen ve Lübnan’dan sermaye zengini olan ve fakat işgücü açığı bulunan Körfez ülkeleri ile Irak ve Libya’ya yönelen yoğun işgücü akımlarıyla özelleşti. Çok geçmeden Mısır, Ürdün ve Yemen için yurt dışında çalışan işçilerce sağlanan döviz girdisi ekonomide ciddi önem kazandı. Petrol zengini ülkeler Körfez Savaşı sonrasında politika değiştirmeleri neticesinde Arap olmayan -Pakistanlı, Filipinli, Sri Lankalı ve Yugoslav- gibi dünyanın başka yerlerindeki işgücü nüfusu için de bir cazibe merkezi olmaya başladı (Moghadam ve Decker, 2013).

Bu çalışmada Orta Doğu’da petrol ve petrole dayalı sermaye yoğun üretimin, ekonomik ve demografik yapısını en açık şekilde etkileyen ülkelerden biri olan Suudi Arabistan’daki ekonomik, demografik ve işgücü nüfusundan meydana gelen dönüşüm açıklanmıştır. Bu çalışma etkin uluslararası işgücü göçlerinin bir ülkenin nüfus yapısını nasıl ve ne düzeyde etkilemekte olduğu, işgücünde nasıl da bölünmüş bir yapı yarattığı sorusu Suudi Arabistan örneğinde yanıtlanmıştır. Geçtiğimiz yüzyılın en önemli enerji kaynaklarından biri olan petrolün bir ülkenin sosyo-ekonomik ve nüfus yapısını ortaya çıkan ani zenginleşmeyle nasıl da etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Erkeklerden oluşan yoğun işçi akımları Suudi Arabistan nüfusunun yaş ve cinsiyet kompozisyonunu çok açık bir şekilde değiştirmiştir. Bu etki çocuk ile yaşlı nüfus kuşağında sınırlı düzeydeyken, çalışma çağı kuşağında erkek nüfus lehine belirgin bir asimetri yaratmıştır.

Şüphesiz ülkelerin hükümetleri nüfuslarının bütün demografik bileşenler nezdinde bir denge içerisinde olmasını isterler. Ancak Suudi Arabistan’ın ani ekonomik zenginleşmesi ve işçi göç akımlarına yoğun bir şekilde maruz kalışıyla nüfus yapısının değişimine istinaden toplumsal ihtiyaçlar da başka bir boyut kazanmıştır. Şu günlerde Suudi hükümetin bu ihtiyaca ilişkin farkındalığı belirginleşiyor gibi gözükse de nüfus kompozisyonu bir denge içermeyen ülkelerin bu değişime özgü kamu politikalarının çok yönlü olması ve bu politikaların toplumsal çeşitliliğin her katmanına temas etmesi beklenir. Suudi Arabistan nüfusunun öncelikle Suudiler ve Suudi olmayan çalışanlar nezdinde gelir eşitliği politikalarına; baskın erkek nüfusun olduğu kuşaklara yönelik kamu politikalarına, daha eşitlikçi ve göçmen haklarını benimseyen göç politikalarına ihtiyacı olduğu açıktır. Ayrıca ülkenin kentlerinde yabancı nüfusun ikamet ettiği bölgelerin gettolaşma eğilimi sorunsalına acil ve etkin çözümlerin getirilmesi böylesine fazlaca uluslararası göçmen barından bir ülkede kısa ve uzun vadede toplumsal huzur ve refahın sağlanması bakımından önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdelkarim, A. (1999). "Oil, population change and social development in the Gulf: Some major trends and indicators". İçinde *Change and Development in the Gulf*, A. Abdelkarim (Ed.), pp. 26-97, *St. Martin Press*, New York.
- Bah, S., (2017). How feasible is the life expectancy target in the Saudi Arabian vision for 2030? *Eastern Mediterranean Health Journal*, 24(4): 401–404.
- Baldwin-Edwards, M. (2011). *Labour Immigration and Labour Markets in the GCC Countries: National Patterns and Trends*. Research Paper, Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States, Kuveyt.
- BM (Birleşmiş Milletler) (2015). *World Population Prospects, the 2015 Revision Database*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Erişim: <https://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/>, 17.02.2017.
- Cammett, M., Diwan, I., Richards, A. ve Waterbury, J. (2015). *A Political Economy of the Middle East*. 4th Edition. Routledge, New York.
- CIA (Central Intelligence Agency) (2013). *Middle East: Saudi Arabia*. Erişim: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>, 25.12.2018.
- De Bel-Air, F. (2014). *Demography, Migration and Labour Market in Saudi Arabia*. European University Institute and Gulf Research Center, Gulf Labour Markets, Migration and Population, GLMM - EN - No. 5/2018, Cenevre, İsviçre.
- DB (Dünya Bankası) (2017). *Saudi Arabia*. Erişim: <https://data.worldbank.org/country/saudi-arabia>, 25.12.2018.
- EIA (Energy Information Administration) (2008). *World Proved Reserves of Oil and Natural Gas*. US Energy Information Administration, Washington, DC.
- Forbes (2018). *Saudi Arabia*. Erişim: <https://www.forbes.com/places/saudi-arabia/>, 25.12.2018.
- GAS (General Authority for Statistics, Kingdom of Saudi Arabia) (2017). *Labour Market Third Quarter Data, 2017*. Erişim: <https://www.stats.gov.sa/en>, 26.08.2018.
- Kapiszewski, A. (2004). "Arab Labour Migration to the GCC States". İçinde *Arab Migration in a Globalized World*. International Organization for Migration (IOM), pp. 115-133, Cenevre, İsviçre.
- Kapiszewski, A. (2001). *Nationals and Expatriates: Population and Labor Dilemmas of the Gulf Cooperation Council States*. Ithaca Press, Lübnan.
- Menoret, P. (2017). "Saudi Arabia". İçinde, *The Middle East, 14th edition*, E. Lust (Ed.), SAGE Publications Ltd., CQ Press, pp. 746-763, Kaliforniya.
- MLSD (Ministry of Labor and Social Development) (2016), *Saudi Arabia Labor Market Report 2016*. 3rd edition, Suudi Arabistan.
- Moghadam, V. M. (1992). *Development and Patriarchy: The Middle East and North Africa in Economic and Demographic Transition*. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. Wider Working Paper, No: WP 99, Helsinki, Finlandiya.
- Moghadam, V. M. ve Decker, T. (2013). "Social change in the Middle East". İçinde: E. Lust, (Ed.), *The Middle East*. pp. 73-106, CQ Press, Londra.
- Winckler, O. (2010). "Labor migration to the GCC states". İçinde *Migration and the Gulf*, Middle East Institute, pp. 9-12, Washington, D.C.
- Yüceşahin, M.M. (2018). "A Feminist Critique: Economic Restructuring, Capital-Intensive Production, and Gender-Based Labor Migration in the Middle East". İçinde *International Migration and Challenges in the Beginning of the Twenty-First Century*. pp. 21-40, I. Z. Turkan İpek and G. B. Goularas (ed.), Lanham: Lexington Books, Rowman & Littlefield, Londra.